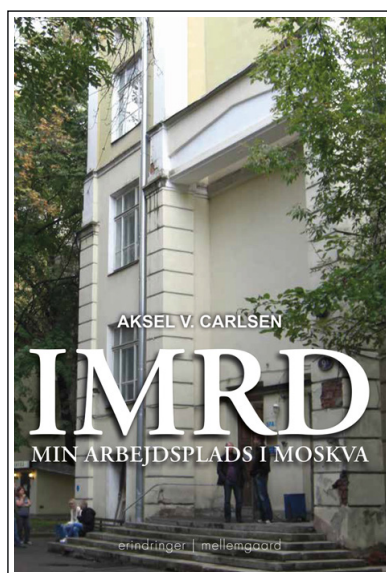

IMRD – min arbejdsplads i Moskva

Aksel V. Carlsen

Odense: Forlaget mellemgaard 2021

303 sider. ISBN 9788772377940

Recenserad av **Helene Carlbäck** [docent i historia, senior forskare vid Centre for Baltic and East European Studies (CBEES), Södertörns högskola, helene.carlbäck@sh.se]

»Jag växte upp i en politiskt engagerad familj och blev själv intresserad av politik och historia», skriver Aksel Carlsen inledningsvis i sin bok (s. 18).¹ När han var elva flyttade han med föräldrarna, som var kommunister, från Danmark till Moskva. Året var 1956 och Sovjetunionens ledare Nikita Chrusjtjov hade på det styrande kommunistpartiets 20:e kongress hållit ett tal. Det skulle gå till historien som symbolen för en påbörjad process med avstalinisering av landets politiska, ekonomiska och kulturella liv. Den 20:e partikongressens påverkan på en hel generation intellektuella och på den samhällspolitiska utvecklingen under efterföljande decennier är ett centralt tema i Carlsens bok. Ett annat är vilka ramar som landets högsta ledning satte för forskningen om politik och samhälle. I denna forskningsvärld fanns Institutet för internationell arbetarrörelse (IMRD), där författaren var anställd under åren 1969–1991. Ett tredje tema, som vävs in, är »sextiotalisterna» – hur långt kunde de gå i sin strävan efter förnyelse av det socialistiska systemet? Den politiska regimen, sextiotalisterna och den samhällspolitiska forskningen följs åt, skiljs åt och återförenas omväxlande genom boken.

Aksel Carlsen gick i skola och studerade historia på universitetet i Moskva och fick så småningom anställning på IMRD, först som forskningsassistent med uppdrag att läsa skandinavisk tidningspress och skriva referat av artiklar med anknytning till arbetarrörelsen. Senare, som disputerad forskare, ingick han genom åren i olika

¹ Jag har översatt samtliga citat till svenska.

projekt – om danska kommunister, skandinavisk socialdemokrati och sociala rörelser i Norden. Det senare ämnet kom att ändras till »sociala rörelser i Sovjet» när perestrojkan kom och folkliga rörelser uppmuntrades. Då började han forska om den sovjetiska miljörörelsen, som han också själv anslöt sig till. Det framgår tydligt av boken att för Carlsen har socialismen varit en hjärtefråga livet igenom, och han uttrycker besvikelse över att försöken att reformera det socialistiska systemet misslyckades i Gorbatsjovs perestrojka, liksom de gjorde efter 20:e partikongressen. I boken får därför två grupperingar särskild plats: »sextiotalisterna» och de »kritiska marxisterna».

Sextiotalisterna, ett begrepp som myntades under det sovjetiska så kallade tövädret, var i egentlig mening inte benämningen på en sammanhållen åldersgeneration utan utgjordes av intellektuella – författare, teatermännskor, filmskapare, forskare – födda under mellankrigstiden. Andra världskriget var en formerande erfarenhet som många sextiotalister delade, enligt Carlsen. De återvände från kriget, mer kritiska och säkrare på sin egen förmåga att bedöma saker. Många bland sextiotalisterna hade dessutom haft föräldrar som var övertygade bolsjeviker, vilket hade förankrat egalitära värderingar hos dem. Samtidigt hade många av dem haft chockerande barn-
domsupplevelser från Stalintidens terror och repression. Sammantaget fick detta sextiotalisterna att tvivla på det förhärskande systemet och att ställa frågor. Chrusjtjovs tal 1956 med kritik mot personkulten av Stalin blev »ett slags katarsis och bidrog till att återskapa ett förtroende för systemet» (s. 205), skriver Carlsen.

Kritiska marxister eller »sextiotalisternas vänsterflygel» (s. 228) kallar Carlsen forskare som fortsatte att framhålla vikten av att reformera det existerande socialistiska systemet, även när vindarna blåste åt annat håll på regimens topp. För flera kritiska marxister påverkades karriären negativt. Det tycks dock ha funnits ett mått av oförutsägbarhet i vad som kunde hända. Konjunkturerna växlade och forskare tycks inte ha varit lika utsatta som till exempel unga studenter. Carlsen berättar att medlemmar i en grupp studenter 1956 fick upp till 10 år för »trotskistisk och revisionistisk» verksamhet. Ett exempel på kritiska marxister bland forskarna, vars karriär åkte bergochdalbana, var Kiva Majdanik, sedermera ansedd specialist på Latinamerika. När Majdanik skrev sitt specialarbete som student på Moskvauniversitetet under Stalins sista år, anklagades hans handledare för spionage och sattes i fängelse. Majdanik fick börja arbeta som folkskollärare, men kom tillbaka till det akademiska livet och hamnade så småningom i Prag. Han var på plats när de sovjetiska stridsvagnarna rullade in 1968, och han tog öppet avstånd mot invasionen. Han skickades hem till Moskva, men kunde återuppta sin forskning om Latinamerika, så småningom vid ett institut där dock chefen 1982 fick sparken av politiska skäl, varefter också Majdanik fick lämna institutet. Under perestrojkan kom Majdanik tillbaka till det offentliga livet. I Carlsens bok framgår det att personliga kontakter med människor i kommunistpartiets ledning kunde spela in för om karriären skulle vara över eller inte.

Avstaliniseringen blev således en process med förhinder. Under Chrusjtjov-regimen uttryckte partiets ledare en strävan till transparens, decentralisering av

beslutsmakten och en mobilisering av folkliga rörelser. Också en förnyelse av den marxistiska teorin stod på dagordningen. I Prag startades den internationella tidsskriften *Frågor om fred och socialism*. Den blev en »plantskola» för diskussioner om nya vägar till socialism, skriver Carlsen (s. 29).

I Prag fanns Timur Timofejev (namnet var ursprungligen en pseudonym), som skulle komma att grunda IMRD. Född 1928 i USA av amerikanska föräldrar kom Timofejev som treåring till Sovjetunionen. Han sattes några år därefter på barnhem, där han stannade tills han var 17 år. Föräldrarna återvände nästan genast till USA och det amerikanska kommunistpartiet. Timofejevs intresse för marxismen och för förhållandet mellan kommunistiska partier och socialdemokratin utanför Sovjet fick honom att föreslå den sovjetiska partiledningen inrättandet av ett forskningsinstitut för den internationella arbetarrörelsen. Carlsen berättar den märkliga, lätt anekdotiska, bakgrunden till hur institutet kom till: Kommunistpartiets chefsideolog Michail Suslov var 1966 upptagen av striden mellan Sovjet och Kina om vem som skulle framstå som den rätta uttolkaren av marxism-leninismen. Timofejev, som hade goda förbindelser med partitoppen, uppmanade Suslov att »spela Trotskij-kortet», dvs. att anklaga den kinesiska ledningen för att vara anhängare till Trotskij-s idé om den permanenta revolutionen. Suslov ska ha blivit så nöjd med Timofejevs uppslag att han såg till att Timofejev fick sitt institut.

Av bokens 10 kapitel handlar två om det dagliga arbetet på institutet, där också jakten på bristfälliga konsumtionsvaror ingick, eftersom den ibland försiggick på arbetstid. Läsaren får kika in i en vardagsverklighet som kan te sig märklig och ibland kuslig, med en KGB-representant på arbetsplatsen och förvaringen av de stora (icke-kommunistiska) dagstidningarna från utlandet, tillsammans med en mängd böcker, i ett låst utrymme, *spetschran*, dit forskarna behövde specialtillstånd för att komma åt sina källor. Carlsen betonar dock att det fanns mycket utrymme för diskussioner i hans institut, som beskrivs som en fristad för excentriska forskare. Jag levde själv på 1980-talet i Moskva som gästforskare med min familj, och jag hade mina barn på daghem och i skola. Mycket av Carlsens hågkomster är därför också mina.

IMRD, min arbetsplats i Moskva är en innehållsrik bok, så innehållsrik att den ibland blir tung att läsa – trots att språket alls inte är tungt. Många namn, forskningsprojekt och boktitlar passar revy, varför boken delvis är som en uppslagsbok. I mitt tycke blir det abstrakt bitvis, och jag drar mig till minnes de samhällsvetenskapliga skrifterna från den tiden som hade så hög abstraktionsnivå att jag kunde undra vilka konkreta samhällsproblem de egentligen handlade om. Till problemet bidrog den påtvingade marxistiska teoretiska dogmatiken, som inte släppte sitt grepp förrän under perestrojkan. Den skymde empirin i forskningsresultaten. Men det finns ändå riktigt mycket av intresse i boken, till exempel beskrivningen av de krokiga vägar som forskningsämnet sociologi tvingades ta, när det äntligen åter släppts in i den sovjetiska vetenskapsvärlden efter 20 års utfrysning. Boken ger en bild – speglad av en författare med hjärtat till vänster – av ett mycket speciellt skede av historien i ett mycket speciellt land, Sovjetunionen.